

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «УАБС»
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Острівний Вадим Григорович

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

СТРУКТУРА І ФУНКЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СЕГМЕНТІВ
ІНФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

072 Фінанси, банківська справа та страхування

Студента ІV курсу Острівного В. Г.
групи ФС-61а

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Кваліфікаційна робота бакалавра містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ Острівний В. Г.

Керівник: к.е.н. , старший викладач _____ Бухтіарова А. Г.

Суми 2020

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи бакалавра

на тему: «СТРУКТУРА І ФУНКЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА
СЕГМЕНТІВ ІНФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ»

студента Острівного Вадима Григоровича

Актуальність обраної теми дипломної роботи пов'язана з тим, інформальна економіка є складним багатогранним явищем, яке характерне для будь-яких соціально-економічних систем. Однак, аж до теперішнього часу, в економічній науці не існує єдиного загальноприйнятого визначення категорії «інформальна економіка». Без єдиного визначення даної категорії неможливо точно визначити масштаби які вона займає в економіці та її структуру. А це, в свою чергу, ускладнює розробку заходів щодо боротьби з нею.

Метою роботи є дослідження теоретичних аспектів інформальної економіки, аналіз рівня інформальної економіки в країнах світу.

Об'єктом роботи є процес дослідження структури і функціональної специфіки сегментів інформальної економіки.

Предметом дослідження є фінансово-економічні відносини, що виникають в результаті формування інформального сектору економіки.

У дипломній роботі досліджено та узагальнено теоретичні аспекти інформальної економіки, були вивчені головні аспекти структури. Проведено аналіз масштабів інформальної економіки в світі та визначено рівень тіньової економіки в Україні.

У дипломній роботі були використані наступні методи дослідження: аналітичний, статистичний, графічний, табличний, методи узагальнення та систематизації.

Ключові слова: економіка, інформальна економіка, інформальна зайнятість, тіньова економіка.

Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 20 сторінках, з яких список використаних джерел із 40 найменувань. Робота містить 1 таблицю, 7 рисунків.

Дослідження виконане у рамках держбюджетної науково-дослідної роботи 0120U100473 «Формування інструментарію детінізації економіки України на основі каузального моделювання траєкторій взаємодії фінансових посередників».

Рік захисту роботи – 2020 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «УАБС»
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

(науковий ступінь, учене звання)

(підпис) (ініціали, прізвище)

«__» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА
за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

студента 4 курсу групи ФС-61а

Острівного Вадима Григоровича

1. Тема роботи: «Структура і функціональна специфіка сегментів інформальної економіки» затверджена наказом по СумДУ № 0549-III від «30» квітня 2020 року.
2. Термін подання студентом закінченої роботи «10» червня 2020 року.
3. Мета кваліфікаційної роботи – дослідження теоретичних аспектів інформальної економіки, аналіз рівня інформальної економіки в країнах світу.
4. Об'єкт дослідження: процес дослідження структури і функціональної специфіки сегментів інформальної економіки.
5. Предмет дослідження: фінансово-економічні відносини, що виникають в результаті формування інформального сектору економіки.
6. Кваліфікаційна робота виконується на матеріалах нормативно-правових документів та законодавчих актів, наукових публікацій та посібників

вітчизняних і зарубіжних вчених, статистичних і аналітичних документів Держстат, Мінекономрозвитку.

7. Орієнтовний план кваліфікаційної роботи, терміни подання розділів керівникові та зміст завдань для виконання поставленої мети.

№ пор.	Назва розділу	Термін подання
1.	Теоретичні аспекти інформальної економіки	до 22.05.2020
2.	Структура інформальної економіки	до 26.05.2020
3.	Сучасний стан інформальної економіки в різних країнах світу	до 30.05.2020
4.	Інформальна економіка в Україні	до 03.06.2020

Зміст завдань для виконання поставленої мети кваліфікаційної роботи бакалавра:

- дослідження теоретичних аспектів інформальної економіки
- вивчення головних аспектів структури;
- аналіз масштабів інформальної економіки в світі;
- визначення вітчизняного рівня тіньової економіки.

8. Консультації щодо виконання роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	завдання прийняв
1	Бухтіарова А. Г.	25.03.2020	25.03.2020
2	Бухтіарова А. Г.	25.03.2020	25.03.2020
3	Бухтіарова А. Г.	25.03.2020	25.03.2020

9. Дата видачі завдання: «25» березня 2020 року

Керівник кваліфікаційної роботи _____

Бухтіарова А. Г.

Завдання до виконання одержав _____

Острівний В. Г.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	9
2 СТРУКТУРА ІНФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	12
3 СУЧАСНИЙ СТАН ІНФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ	15
4 ІНФОРМАЛЬНА ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ	18
ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	30

ВСТУП

Інформальна економіка є складним багатограним явищем соціально-економічного життя суспільства. Вона характерна для будь-яких соціально-економічних систем. Однак, аж до теперішнього часу, в економічній науці не існує єдиного загальноприйнятого визначення категорії «інформальна економіка». Без єдиного визначення даної категорії неможливо точно визначити масштаби які вона займає в економіці та її структуру. А це, в свою чергу, ускладнює розробку заходів щодо боротьби з нею.

Подальше неврахування інформальної економіки може стати причиною втрати державою контролю над економікою країни загалом, і над процесами, що стосуються її сталого розвитку. Це може спричинити економічну, соціальну чи політичну кризи.

У зарубіжній і українській літературі немає жодного терміну, який міг би окреслити дану категорію та повністю пояснити сутність даного явища. Відсутність будь-якого узагальнюючого визначення щодо даної категорії сприяло створенню безлічі термінів, які частково окреслюють даний предмет дослідження і відповідно до них створюють велику кількість різних концепцій, що характеризують його.

Метою дипломної роботи є дослідження теоретичних аспектів інформальної економіки, аналіз рівня інформальної економіки в країнах світу.

Об'єктом дипломної роботи є процес дослідження структури і функціональної специфіки сегментів інформальної економіки.

Предметом дипломної роботи є фінансово-економічні відносини, що виникають в результаті формування інформального сектору економіки.

У відповідності до мети роботи нами були поставлені наступні її завдання:

- дослідження теоретичних аспектів інформальної економіки
- вивчення головних аспектів структури;
- аналіз масштабів інформальної економіки в світі;

- закріплення навичок аналізу тіньового сектору економіки;
- визначення вітчизняного рівня тіньової економіки.

Під час написання дипломної роботи використовувалися наступні методи: аналітичний, статистичний, графічний, табличний, методи узагальнення та систематизації.

Інформаційною базою виробничої практики є підручники і навчальні посібники, періодичні наукові видання, наукові статті, а також статистична інформація.

1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Інформальний сектор є важливою частиною економіки, і, безумовно, ринку робочої сили. У багатьох країнах відіграє ключову роль у створенні робочих місць, виробництві та доходах покоління. У країнах з високими темпами зростання чи урбанізації населення інформальний сектор має тенденцію поглинати більшу частину робочої сили в міських районах. Інформальна зайнятість пропонує необхідну стратегію виживання в країнах, де немає систем соціального захисту, таких як страхування по безробіттю, або де заробітна плата і пенсії низькі, особливо в державному секторі. У цих ситуаціях такі показники, як рівень безробіття та тимчасова неповна зайнятість, недостатні для опису ринку праці повністю. Статистика інформальної економіки є ключовою для оцінки якості зайнятості в економіці, і має відношення як до країн, що розвиваються, так і до розвинених країн.

Існує три основні школи думки щодо взаємозв'язків між формальною та інформальною економікою:

– дуалісти: інформальна економіка – це окрема маргінальна економіка, безпосередньо не пов'язана з формальною економікою, що забезпечує дохід чи безпеку для бідних (МОП, 1972).

– структуралісти: інформальна економіка підпорядкована формальній економіці. Для зменшення витрат пільгові капіталісти прагнуть підпорядкувати дрібних виробників і торговців (Castells and Portes 1989).

– легалісти: інформальні умови роботи – це раціональна реакція мікропідприємців на надмірне регулювання урядовими бюрократіями (де Сото)[1].

Насправді все більше стає зрозумілим, що існує багато взаємозалежностей між інформальною та формальною економікою. Ринкові зв'язки існують через торгівлю товарами, сировиною, інструментами та обладнанням та придбанням навичок та ноу-хау. Інформальні суб'єкти надають послуги офіційним суб'єктам

на основі субпідряду. Крім того, люди можуть брати участь як у формальній, так і в неофіційній економіці. У нинішній дискусії деякі також наголошують на ролі інформальної економіки, наприклад, у стимулюванні зростання ринкової економіки, сприянні гнучкому ринку праці та поглинанню скороченої робочої сили з формального сектора. Інші, з іншого боку, стверджують, що інформальна праця стала зручним засобом реалізації глобальної програми приватизації та лібералізації [2].

У загальному розмінні інформальна економіка – це нерегульована неформальна частина ринкової економіки, яка виробляє товари та послуги для продажу або за інші форми оплати праці. Термін «інформальна економіка», таким чином, означає всю економічну діяльність працівників та господарських одиниць, яка ні в теорії, ні на практиці не охоплена або недостатньо охоплена формальними домовленостями.

Інформальна економіка значною мірою характеризується:

- низькі вимоги до вступу з точки зору капіталу та професійної кваліфікації.
- невеликий масштаб операцій.
- навички, часто здобуті поза формальною освітою.
- трудомісткі методи виробництва та адаптована технологія.

Традиційно інформальну економіку сприймали як складову виживання. Для опису інформальної економіки використовувались різні негативні аспекти, починаючи від незадекларованої робочої сили, ухилення від сплати податків, нерегульованих підприємств, незаконної та злочинної діяльності [3].

Тим не менш, переважна більшість інформальної економічної діяльності надає товари та послуги, виробництво та розповсюдження яких є абсолютно законними. Крім того, діяльність інформальної економіки не обов'язково виконується з навмисним наміром ухилення від сплати податків чи внесків на соціальне страхування або порушення трудового законодавства чи інших нормативних актів. Однак інформальна економіка може включати в себе обмежені нелегальні та обмежені юридичні операції або легальних і нерегулярних

операторів, але жодних злочинних операторів. Тому інформальну економіку не слід плутати з кримінальною економікою[4].

Через неоднорідний характер інформальної економіки розроблено численні визначення. Це дослідження не може охопити всі існуючі визначення інформальної економіки. Однак деякі основні визначення, які використовуються, будуть пояснені, щоб проілюструвати безліч перспектив, з яких можна розглянути інформальну економіку.

Міжнародні стандарти розрізняють зайнятість у інформальному секторі та інформальну зайнятість. Зайнятість у інформальному секторі – це концепція, заснована на підприємстві, і визначається з точки зору характеристик місця роботи працівника. Навпаки, інформальна зайнятість – це концепція, заснована на роботі, і вона визначається з точки зору трудових відносин та захисту, пов'язаних з роботою працівника.

2 СТРУКТУРА ІНФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Існує велика кількість типологічного розмаїття в середовищі тіньової економіки. Проте не варто плутати інформальну економіку з іншими частинами нерегульованої економіки.

Таблиця 1.1 – Типи економік

Законність	Права іншого господарюючого суб'єкта	
	Порушені	Не порушені
Закон порушено	Кримінальна «чорна» економіка	Неформальна «сіра» економіка
Закон дотримано	Внелегальна «рожева» економіка	Легальна економіка

«Рожева» економіка, також відома як рожевий капіталізм чи рожеві гроші – це цілеспрямоване включення гей-спільноти, яка набула достатньої купівельної спроможності для створення ринку, орієнтованого саме на них. Прикладами такого цілеспрямованого включення є бари та нічні клуби, ЛГБТ-туризм та інше[15].

«Сіра» економіка – це діяльність, що здійснюється задля одержання різного роду вигод та доходів, коли способи отримання залишаються поза контролем держави, проте подібні види діяльності нею контролюються. Даний від діяльності може проводитись легально, проте її власникам вигідніше залишатися поза увагою контролюючих органів [22].

«Чорна» економіка – це законодавчо заборонена економічна діяльність, що передбачає виробництво та продаж заборонених та рідкісних товарів та послуг. «Чорною» можна вважати економічну діяльність, яка взагалі відсутня в нормальному економічному житті суспільства, оскільки з погляду моральних і законодавчих норм є несумісною з ним (наприклад, наркобізнес, грабунки, проституція, торгівля зброєю тощо) [39, 40].

До інформальної економіки відносять легальну діяльність підприємств із незначним розміром капіталу, що виробляють різні товари і послуги, а також самостійних виробників, які користуються працею членів родини або найманих

працівників, яка не фіксується в офіційній статистичній інформації. Зазвичай такий спосіб виробництва має низьку продуктивність і неофіційне працевлаштування [5, 6, 7].

Під інформальним сектором розуміють сукупність невеликих господарських одиниць, та діяльність, яка здійснюється індивідуально чи на території домогосподарств. З точки зору статистики, підприємствами інформального сектору є підприємства домашніх господарств, або некорпоративні підприємства, що їм належать, що виробляють різноманітні товари та послуги для їх подальшої реалізації і водночас у них відсутній статус юридичної особи. Даний сектор в цілому та інформальну зайнятість зокрема досить проблематично відобразити кількісно. З одного боку в спектрі інформальної зайнятості знаходяться висококваліфіковані послуги, які надають професіонали в індивідуальному порядку (лікарі, викладачі, адвокати). З іншого боку – діяльність з низькою продуктивністю, яка забезпечує умови для виживання родин (наприклад, вирощування продуктів харчування в домашніх умовах задля їх подальшого продажу).

Мале підприємництво – це ще одна частина даного сектору. Воно може бути самостійним та не мати офіційного оформлення і через це залишається поза статистичною звітністю. Існує два основних фактора поширення інформальної зайнятості в країнах, що розвиваються: розвитком малого підприємництва в містах та збільшення кількості малотоварного виробництва в селах. Водночас, невисокий рівень безробіття обумовлений досить значним рівнем інформальної зайнятості в сільськогосподарській діяльності [18].

Зазвичай, велика кількість зайнятості у інформальному секторі економіки сприяє поширенню ряду соціально-економічних проблем. Отримані доходи не оподатковуються, тим самим бюджети та фонди недоотримують значну частину коштів. Оскільки інформальний сектор має низьку продуктивність, через незначну капіталомісткість, розвиток та поширення інформальної зайнятості збільшує нерівність доходів серед населення.

Проте інформальний сектор має і позитивні риси для розвитку перехідної економіки. В період глибокого чи затяжного спаду, в тих країнах, де держава не спроможна створити ефективні умови захисту населення від безробіття, саме даний сектор може надати певну підтримку потенційно безробітним громадянам. Зокрема, даний сектор дозволяє особі, яка втратила офіційну роботу, мати певний дохід, а тим часом держава може економити на виплатах по безробіттю.

Інформальний сектор є досить неоднорідним, а різні його елементи можуть виконувати різні функції, саме це і обумовлює двозначні соціально-економічні наслідки, баланс яких залежить від великої кількості факторів. В залежності від інформального сектору, негативні сторони можуть домінувати над позитивними і навпаки [34].

Отже, на даний момент не створено уніфікованої термінології та класифікації різних видів прихованої діяльності. Це пов'язано з багатогранністю інформальної економіки, з тим, що її досліджують представники різних наукових течій (соціології, психології, права, економіки різних напрямків та ін.) з різних країн світу. Характер даного виду діяльності досить специфічний, через це складно отримати достовірні і підтвержені дані. Також неможливо визначити види діяльності, які входять в інформальну економіку, оскільки склад може змінюватися за короткий проміжок часу в результаті зміни законодавства.

3 СУЧАСНИЙ СТАН ІНФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Більшість зайнятого населення світу займає інформальну зайнятість: 2 мільярди робітників, що становить 61,2 %, включаючи сільське господарство, і 50 % без урахування сільського господарства. Більшість – 1,7 мільярда чоловік, або 85 % інформальних працівників – працюють в економічних одиницях інформального сектору[9,10,12].

Останні докази свідчать також, що інформальність виникає через статуси зайнятості. У глобальному масштабі інформальна зайнятість нараховує більше чотирьох із п'яти робітників і одного з двох роботодавців. Такі сукупні цифри вказують на дуже різноманітний набір суб'єктів, що охоплює вуличних продавців, збирачів сміття, щоденних заробітчанин, сезонних робітників на фермах і суб'єктів, що займаються роботою за контрактом з офіційними фірмами.

Ця реальність у світі праці також постає перед суттєвими проблемами з трудових прав.

Інформальність може підірвати права працівників та роль профспілок у колективних переговорах та соціальному діалозі. Для працівників це передбачає відсутність доступу до програм страхування на основі зайнятості, таких як пенсійне страхування за віком. Для самозайнятих працівників (роботодавців та працівників за власним коштом) це означає, що їх господарські одиниці не є юридично визнаними та не відповідають бюджетним та соціальним зобов'язанням. Самозайняті працівники також стикаються з серйозними труднощами при укладанні комерційних контрактів, доступу до державних фінансів, ринків та власності, а для багатьох – доступу та надання соціального забезпечення [19].

Існують великі розбіжності в розподілі інформальної зайнятості по регіонах та рівнях розвитку. Країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою мають значно вищі показники інформальності: частка становить від 18,3 % у

розвинених країнах до 67,4 % у країнах з перехідною економікою, та 89,8 % у країнах, що розвиваються [11].

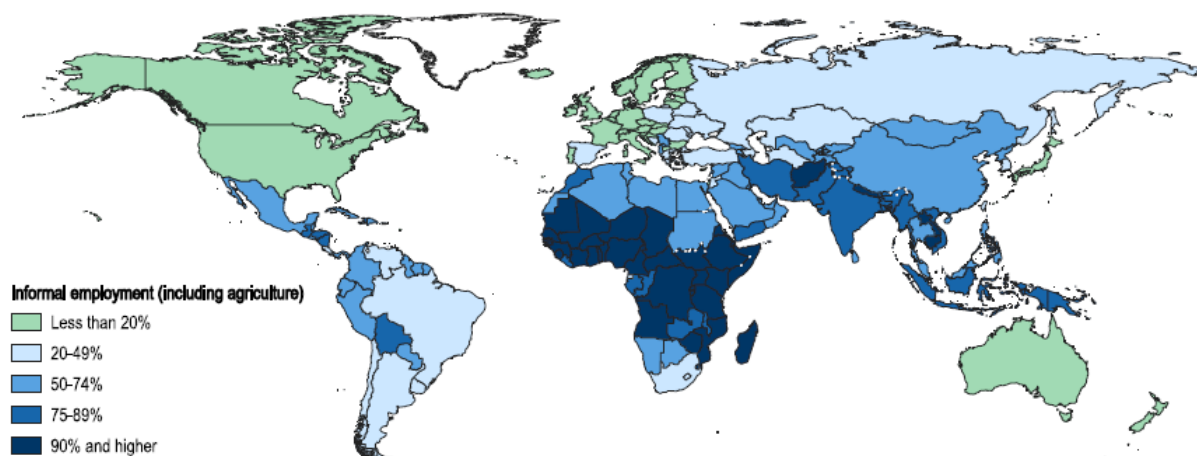

Рисунок 2.1 – Частка інформальної зайнятості в загальній зайнятості, включаючи сільське господарство, 2018р.

Переважає більшість працівників Африки покладаються на інформальну економіку: 85,8 % в Африці та 89,2 % в Африці на південь від Сахари (рисунок 2.1). Частка інформальної зайнятості коливається від 34 % у Південній Африці до вище 90,0 % у більшості африканських країн, для яких є дані. Південна Африка має нижчий рівень інформальності (40,2 %) завдяки поєднанню відносно більш високого рівня соціально-економічного розвитку, вищої частки офіційної зайнятості, нижче середнього співвідношення зайнятості та населення та вище середнього частки витрати на соціальний захист у відсотках до валового внутрішнього продукту (ВВП) [13].

Азія та Тихий океан мають середній показник другого рівня (68,2 %), коливаючись від 21,7 % у розвинених країнах до 71,4 % у країнах, що розвиваються та з перехідною економікою: нижче 20,0 % у Японії, трохи вище 30,0 % у Республіці Корея та 90,0 % і вище в Бангладеш, Камбоджі, Індії, Лаосській Народно-Демократичній Республіці та Непалі [24].

Арабські держави мають середній третій рівень (вище 68,0 %); у Америці середній четвертий рівень (18,1 % у Північній Америці та 53,1 % у Латинській Америці та Карибському басейні). Знову ж таки, в регіоні спостерігається значна різниця, яка становить від 24,5 % в Уругваї до 30-40 % в Коста-Ріці та Чилі, близько 80 % в Гватемалі, Гондурасі та Нікарагуа і вище 80,0 % в Болівії [21, 31].

У Європі та Центральній Азії рівень в середньому становить близько 25,0 %: 15,6 % у розвинених країнах та 36,8 % у країнах, з перехідною економікою. Більше половини працівників Албанії, Вірменії, Киргизстану та Таджикистану займаються інформальною роботою [35].

Люди в сільській місцевості майже вдвічі частіше, ніж люди у міських районах, які знаходяться в інформальній зайнятості: 80 % проти 43,7 %. Більше того, 60,1 % працівників з інформальної зайнятості проживають у сільській місцевості, тоді як 78,9 % працівників, які перебувають у формальній зайнятості, проживають у міських районах. Працівники сільського господарства представляють більше половини інформальної зайнятості в сільській місцевості [16].

Незалежно від району проживання, сільськогосподарський сектор представляє найвищий рівень інформальності у всьому світі (93,6 %), за ним слідує промисловий сектор (57,2 %) та сфера послуг (47,2 %) [12]. Тим не менш, висока частка інформальності працівників сільського господарства лише частково пояснює міські та сільські відмінності в показниках інформальності.

Інші фактори включають інституційне та економічне середовище (наприклад, обмежений доступ до публічної інфраструктури та послуг та відмінності в якості послуг та місцевого управління); особистісні та трудові характеристики сільського населення (включаючи більш високий рівень бідності, нижчий рівень освіти або перевищення статусу зайнятості); або традиції та сприйняття сільськими суб'єктами законів, правил та соціальних норм [18, 20].

4 ІНФОРМАЛЬНА ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ

За даними Державної служби статистики України, безпосередньо непомітна економіка є частиною національної економіки, інформацію про яку з різних причин неможливо отримати безпосередньо за допомогою статистичних спостережень або використовувати для складання національних рахунків [14].

Нездатність спостерігати за цим видом економічної діяльності може бути приведена до недоліків існуючих статистичних та бухгалтерських процедур та економічних причин (навмисна часткова або повна відмова від реєстрації бізнесу, економічно мотивоване заниження та спотворення даних бухгалтерського обліку), юридична (незаконна діяльність) або організаційний характер (недостатньо структурований бізнес – випадкова економічна діяльність або виробництво для власного кінцевого споживання).

Залежно від причин та типу ділової активності, економіка, що не спостерігається, може бути поділена на:

- тіньова економіка,
- інформальний сектор,
- незаконне виробництво та господарська діяльність,
- неекономічне явище (виробництво для власного споживання)
- процеси, які неможливо записати статистично через недосконалу систему збору даних

Тіньова економіка, за даними Державної служби статистики, – це діяльність, яка законодавчо дозволена, але прихована від державних органів з метою ухилення від сплати податків, уникнення сплати внесків на соціальний захист та необхідних норм мінімальної заробітної плати з дотриманням норм щодо максимального робочого часу, стандарти безпеки та гігієни праці, а також певні адміністративні процедури, зокрема заповнення статистичних та інших адміністративних форм [14].

Насправді, таке трактування тіньової економіки відповідає міжнародному визначенню інформальної економіки та європейській незадекларованій роботі в формальному секторі [23-26]. Однак, подібно до підходу, підготовленого Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, цей підхід зосереджений лише на економічних одиницях і обмежений в оцінці витрат, пов'язаних з тіньовою економікою. Він не розрізняє окремих працівників, які беруть участь у тіньовій економіці, та не визначає, яким чином нерестрація бізнесу порушує соціальні та трудові права [29, 30].

Інформальний сектор, згідно з підходом Державної служби статистики до оцінки безпосередньо неспостережуваної економіки, базується на визначенні 15-ї Міжнародної конференції статистиків праці (МКСП) з роз'ясненнями, прийнятими протягом 17-ї МКСП, але враховує національну специфіку. В Україні інформальний сектор включає:

- незареєстровані господарські одиниці (не дотримується Цивільний кодекс, Господарський кодекс, Податковий кодекс, Трудовий кодекс);
- крім сільськогосподарського виробництва для власного споживання;
- індивідуальне житлове будівництво (включаючи ремонт);
- випадкова господарська діяльність;
- незручна активність власників другої роботи, а також діяльність працівників за власний рахунок.

Цей сектор підпадає під більшість міжнародних підходів до:

- інформальний сектор з точки зору випадкової економічної діяльності та безрезультатної активності власників другої роботи, а також діяльності працівників за власний рахунок;
- незадекларована робота, оскільки згідно з українським податковим законодавством фізичні особи з випадковими доходами, отриманими поза діяльністю інституціоналізованих господарських одиниць, повинні розкривати їх у своїх щорічних податкових деклараціях [21].

Незаконне виробництво та господарська діяльність в Україні включають:

- виробництво товарів і послуг, заборонених до продажу та зберігання законом (аналогічно міжнародній злочинній та чорній діяльності);
- по суті законної діяльності, яка, здійснюючись особами, які не мають ліцензії займатися нею, стає незаконною (подібно до міжнародної нелегальної зайнятості чи роботи);
- нелегальний експорт та імпорт, торгівля розвантаженими та контрабандними товарами [29].

Інша економічна діяльність, яка безпосередньо не спостерігається:

- сільськогосподарське виробництво для власного кінцевого споживання (частково включене в міжнародне визначення інформального сектору, але не включене в національне, оскільки ця діяльність не розцінюється як економічна, а залучення до неї не вважається зайнятістю);
- хабарі;
- заробітна плата в натуральній формі, тощо [33].

Державна служба статистики України застосовує вищезазначені підходи до оцінки безпосередньо неспостережуваної економіки з метою додаткової оцінки (коригування) показників, отриманих шляхом прямого спостереження та адміністративного обліку.

Відповідно до розрахунків Мінекономрозвитку у 2018 році, рівень тіньової економіки становив 30% від офіційного ВВП країни (рисунок 4.1). Даний показник є нижчим ніж в попередньому році і, загалом, має найнижче значення з 2009 року. Отримані результати заслуговують на увагу, оскільки експерти використовують рівень детінізації, як показник ефективності запроваджених реформ в країні [30].

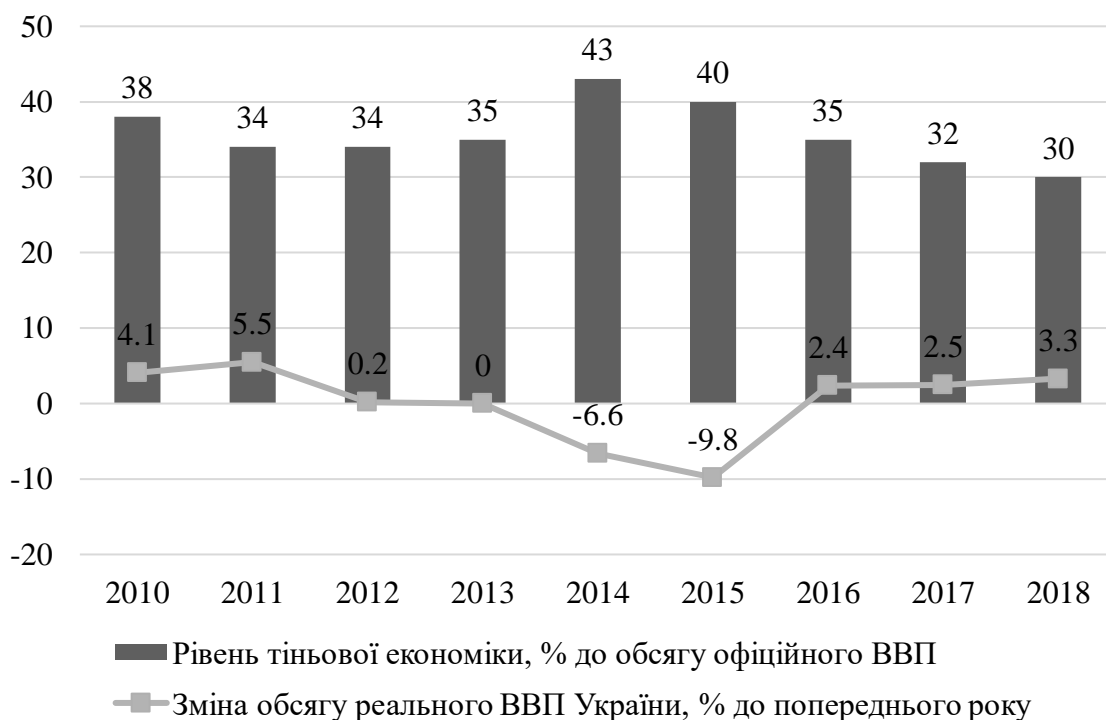

Рисунок 4.1 – Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року) [14].

Кожен з методів, що використовувався для оцінки рівня тіньової економіки, показав зниження показника в порівнянні з попереднім 2017 роком (рисунок 4.2). А саме:

- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» відображає поступове зниження рівня тінізації економіки на 2% і становить 46 % від обсягу ВВП;

- електричний та монетарний методи свідчать про зниження показника тіньової економіки на 1% по кожному з методів і дорівнюють 27 % та 23 % від обсягу ВВП;

- відповідно до методу «збитковості підприємств» у 2018 році рівень тіньової економіки знизився на 4% і сягає 18 % від обсягу ВВП країни.

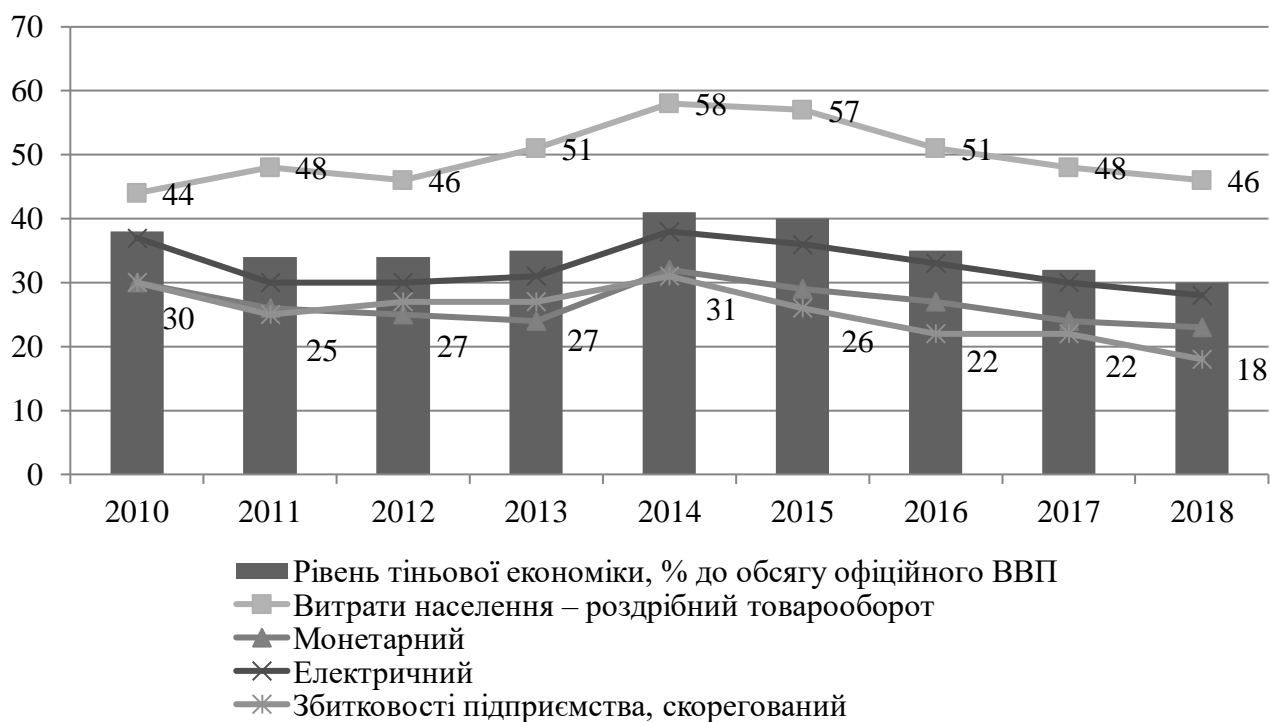

Рисунок 4.2 – Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами. % від обсягу офіційного ВВП [14].

Проаналізувавши рисунок 4.3 можна засвідчити той факт, що рівень тіньового сектору у 2018 року має тенденція до зменшення порівняно з 2017 роком за більшістю основних видів економічної діяльності, за виключенням ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» та ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство». У ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» – зниження на 10 %, у добувній промисловості відбулося зменшення показника на 8%, в оптовій та роздрібній торгівлі – на 5%, у переробній промисловості та у ВЕД «Операції з нерухомим майном» – на 4% по кожному з видів діяльності. У будівництві також рівень тонізації знизився на 3%. Як бачимо, реформування у сфері дерегуляції та поліпшенню конкуренції, децентралізаційному напрямку сприяють поступовій еволюції свідомості вітчизняного бізнесу і перетворенню його на сегмент прозорості світової економічної системи.

Також порядок розташування ВЕД за часткою тіньового сектору в складі порівняно з попереднім роком суттєво не змінився.

Пікове значення рівня тіньового сегменту спостерігається у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» і становить 40 % від обсягу ВДВ даного виду діяльності. Даний сегмент є одним з проблемних з погляду на стабільність розвитку та виконання традиційних функцій перерозподілу ресурсів.

Відповідно до інформації від Фонду гарантування вкладів фізичних осіб станом на 01.05.2020 в процесі ліквідації знаходилось 50 банків.

На початок 2019 року частина непрацюючих кредитів від загального обсягу кредитування у кредитних портфелях банків становить 52,85%. Для порівняння, даний показник на початок 2018 року становив 54,5%.

На 01.01.2019 року сума непрацюючих кредитів для корпоративного сектору становить 535,8 млрд. грн. або 55,8% , що на 35,5 млрд. грн. більше у порівнянні з 2018 роком.

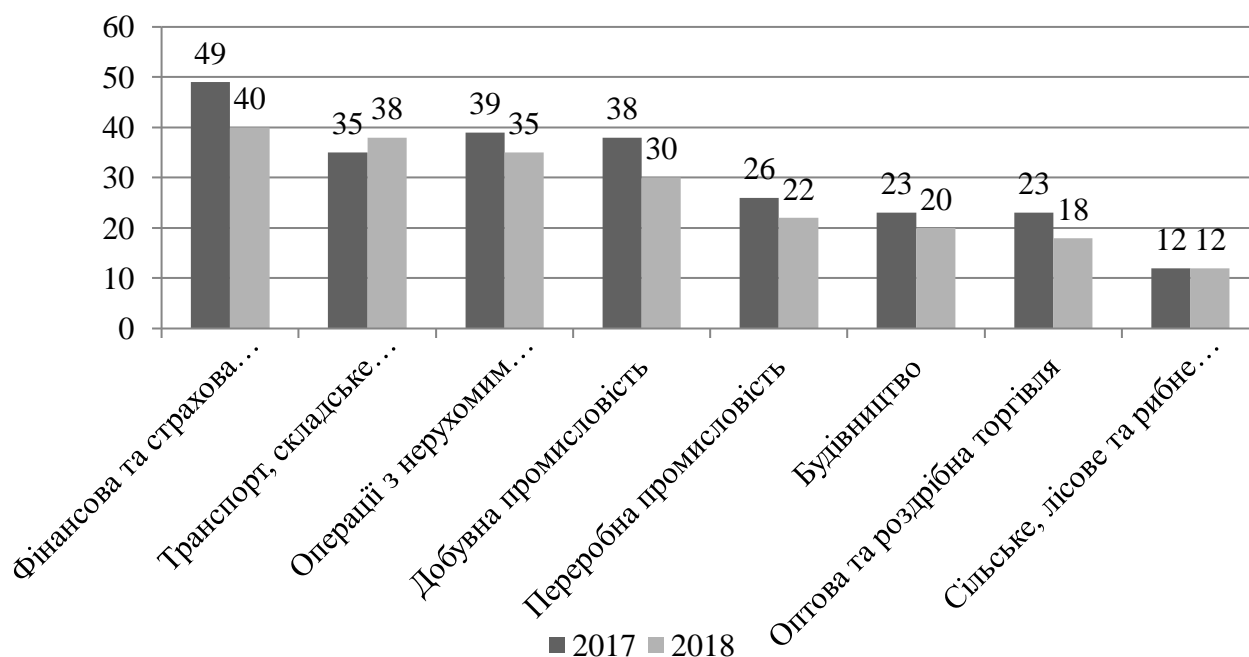

Рисунок 4.3 – Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД [14].

За результатами рейтингу Глобального індексу/ конкурентоспроможності за 2018 рік , Україна зайняла 83 місце з 140 країн світу, покращивши свій попередній результат на 6 позицій. Проте в Україні проблемними напрямками залишилися

«Державні та суспільні установи» (110 місце), «Фінансова система» (117 місце) та «Макроекономічне середовище» (131 місце).

Вже традиційно ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» має найнижчий рівень тіньової економіки – близько 12 % від рівня валової доданої вартості по даній галузі.

Найвищий рівень тіньової економіки відображає метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» – 46 % від офіційного розміру ВВП (рисунок 4.4). У порівнянні з показником попереднього року він знизився на 2 %.

Підвищення мінімальної заробітної плати з 1 січня 2018 року допомогло зберегти позитивну тенденцію до зниження рівня тіньової економіки та покращити результат.

Стриманий розвиток інфляційних процесів у 2018 році сприяв задоволенню зростаючого попиту населення із надання переваги суб'єктам роздрібної торгівлі у офіційному секторі економіки, і була забезпечена, адекватною дією ринкових механізмів та наявності достатньої кількості продукції на ринках[27].

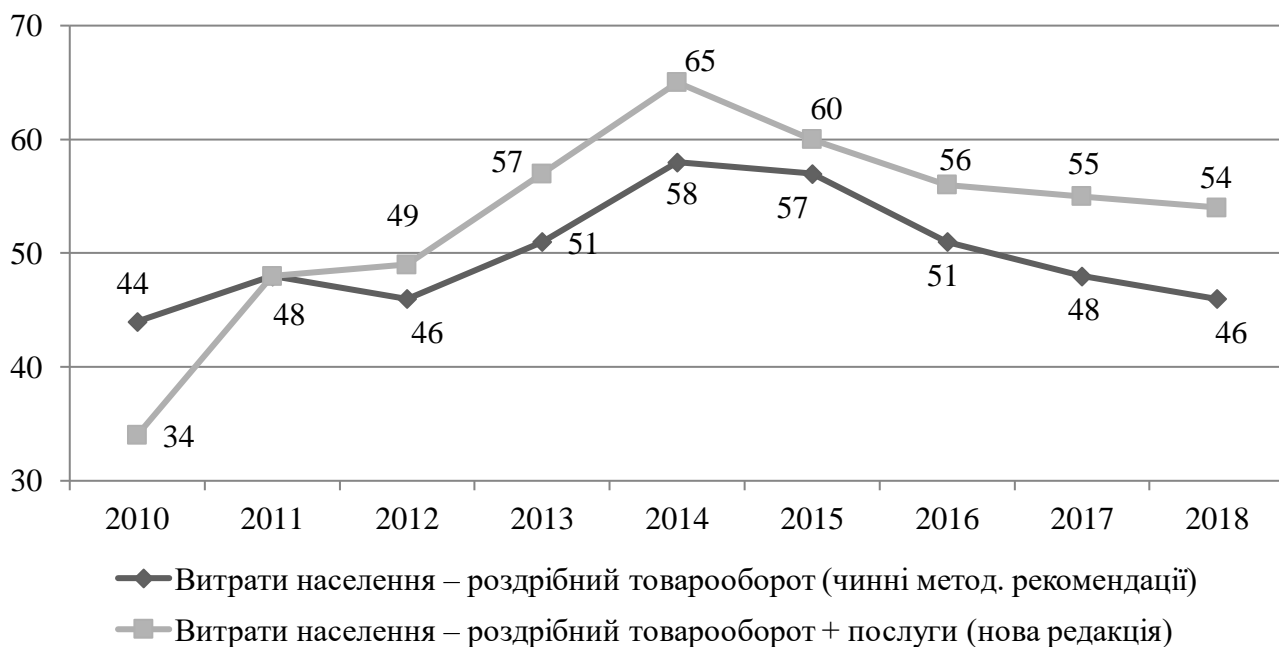

Рисунок 4.4 – Рівень тіньової економіки за чинною та удосконаленою редакцією методу «витрати населення – роздрібний товарооборот», % від обсягу офіційного ВВП [14].

Оновлений метод «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» у 2018 році теж відображає зниження рівня тіньової економіки в порівнянні з попереднім роком до 54 % від обсягу офіційного ВВП, що свідчить про збереження позитивного впливу зростання купівельної спроможності домогосподарств на споживчу поведінку населення [28].

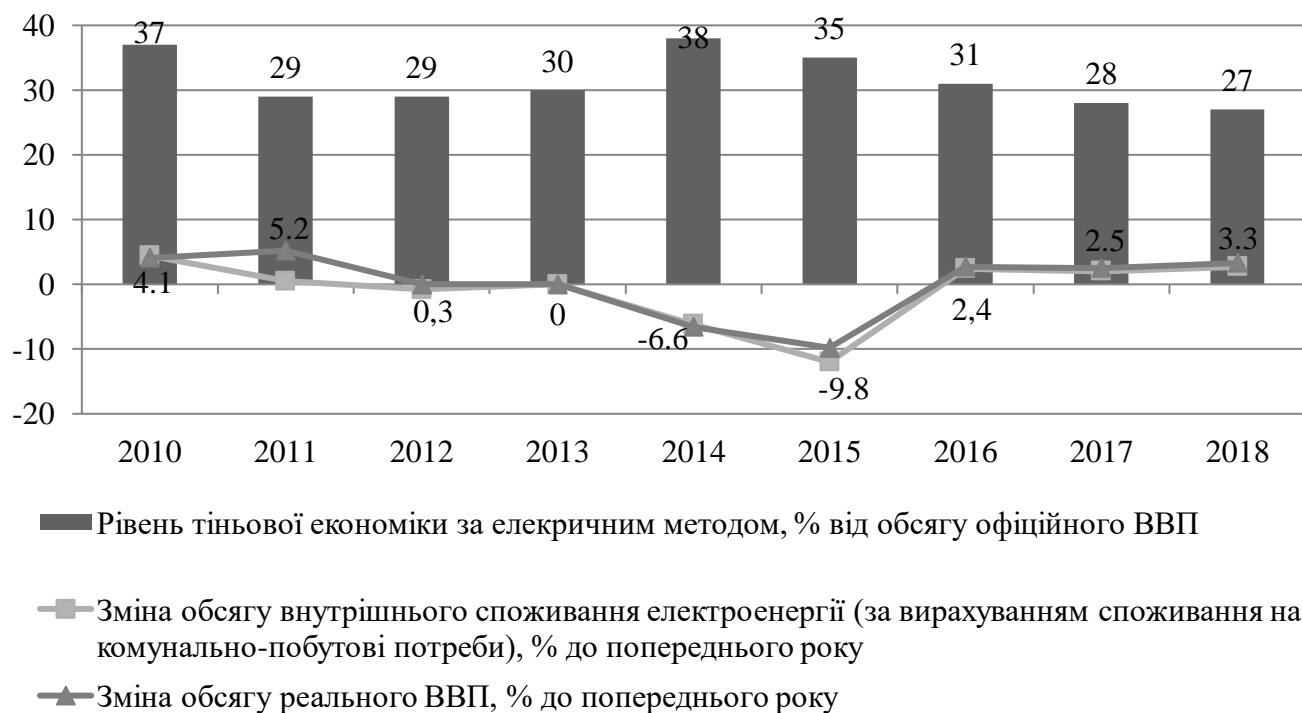

Рисунок 4.5 – Рівень тіньової економіки за електричним методом, % від обсягу офіційного ВВП [14].

Використовуючи електричний метод розрахунку рівня тінізації економіки (рисунок 4.5) спостерігаємо зниження даного показника у 2018 році на 1% у порівнянні з показником 2017 року [29].

Відповідно до методичних рекомендацій Мінекономрозвитку зниження рівня тінізації за даним методом отримане внаслідок збільшення розміру реального ВВП у 2018 році відносно обсягу споживання електроенергії всередині країни за вирахуванням споживання на комунальні та побутові потреби населення (3,3% та 2,4 % відповідно).

Рівень тінізації економіки у 2018 році, що був розрахований за допомогою монетарного методу (рисунок 4.6), зменшився на 1% відносно попереднього та становив 23 % від обсягу ВВП країни.

Проте покращений монетарний метод демонструє підвищення рівня тіньової економіки на 1%, що є більш реальною оцінкою рівня тіньової економіки у випадку збільшення залишків готівкових коштів поза депозитними корпораціями (на 9,3 % в річному обчисленні станом на кінець 2018 та 5,8 % на кінець 2017).

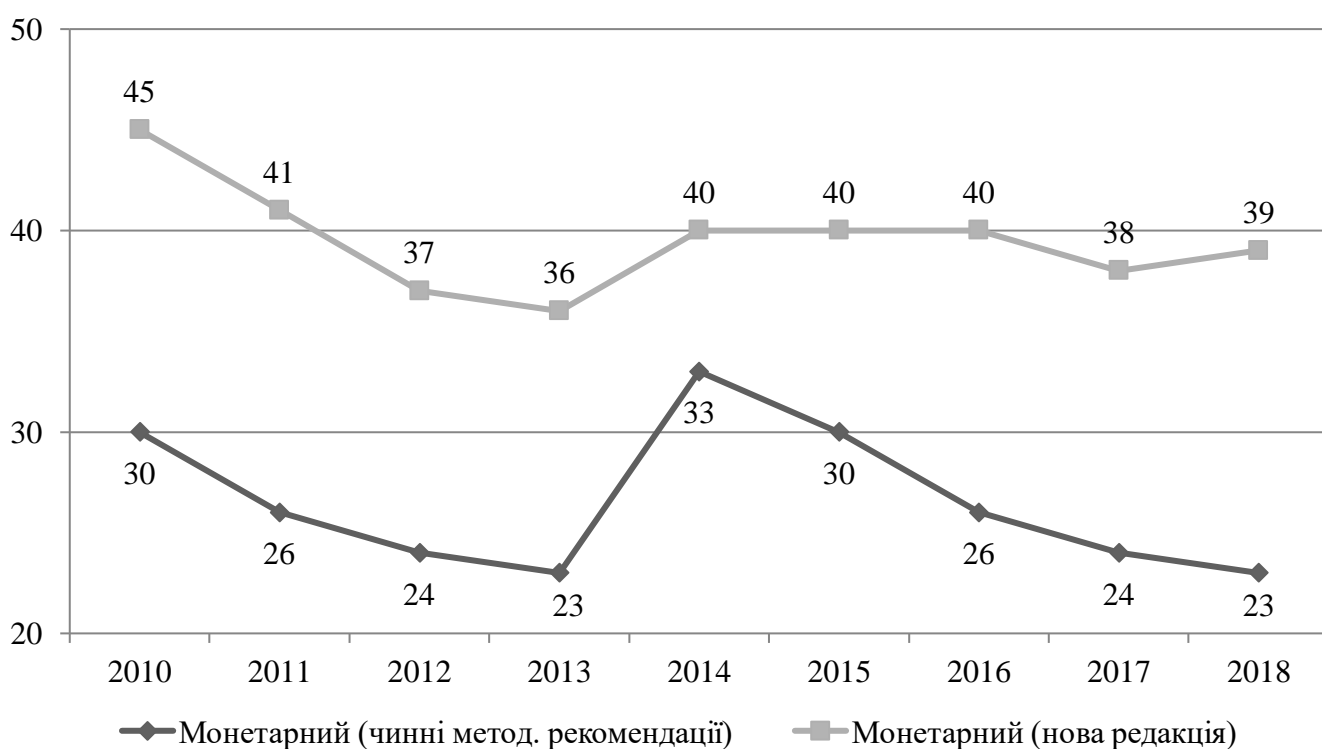

Рисунок 4.6 – Рівень тіньової економіки за чинною та новою редакцією монетарного методу, % від обсягу ВВП [14].

Отже, однією з головних небезпек, що створює прихована економіка для економіки країни, є викривлення механізмів дії законів і ринкових інструментів, що може призвести до неправильної роботи механізмів, що стимулюють економічні процеси, тим самим сповільнюючи економічний розвиток країни.

Саме тому усі дії державних органів влади повинні бути направлені на створення таких заходів, що будуть спрямовані на зниження впливу чинників тіньової економіки, які є актуальними й сьогодні, а саме:

- не ефективні дії держави у забезпеченні сталого розвитку конкурентоспроможної економіки;
- високий рівень корумпованості (відповідно до даних рейтингу «Індекс сприйняття корупції 2018» Україна займає 120 місце серед 180 держав за рівнем корупції в країні);
- низька ефективність судової гілки влади ;
- недостатній захист прав людини на рухоме та нерухоме майно, в тому числі права на фінансові активи.

Враховуючи економічний внесок інформальної економіки, існує широка думка, що уряди повинні розробляти політику, яка визнає важливість інформальної економіки, обмежувати та регулювати її за необхідності, але переважно прагне до підвищення продуктивності та покращення умов праці тих, хто працює в ній. Вважається також, що якщо потреби в працевлаштуванні та вразливість тих, хто працює в інформальній економіці, не будуть вирішені, більшість зусиль які докладаються для зменшення бідності будуть не вдалими.

ВИСНОВКИ

Таким чином, інформальну економіку вже не можна розглядати як тимчасове явище. Зрозуміло, що інформальна економіка має значний потенціал роботи та отримання доходу. Тому, щоб найкращим чином втрутитися в стимулювання сталого економічного зростання та створення робочих місць, інформальну економіку потрібно краще розуміти як урядами, так і населенню.

Через свою внутрішню неоднорідність існує багато способів визначення та аналізу інформальної економіки. Тим не менш, цей великий масив визначень не повинен розглядатися як перешкода, а можливість визначити відповідні точки входу та вибрати цільові групи для різних втручань. Формальна економіка також визначається за допомогою ряду підкатегорій, які вирішуються по-різному за допомогою різних політик та програм. Інформальна економіка така ж гетерогенна, як і формальна економіка.

Відповідно до результатів дослідження, відмітимо, що однією з умов утворення і поширення інформальної економіки є реакція економічних суб'єктів на незрозумілі способи регулювання державою підприємницької діяльності (наприклад, проведення зайвого ліцензування, надмірне оподаткування тощо). Разом з тим потрібно розуміти, що дії суб'єктів не завжди диктуються економічною вигодою, а можуть залежати від великої кількості чинників, таких як: психологічні, соціальні, етичні та інші.

Також було виявлено, що інформальну економіку потрібно розглядати як неконтрольований державними органами сегмент національної економіки, складовими частинами якої є також рожева, сіра, традиційна, фіктивна економіки та інші. В своїй економічній політиці державні органи влади повинні тією чи іншою мірою, сприяти розвитку традиційної і інформальної економіки. Що стосується кримінальної економіки, то не може існувати жодних поблажок і будь-які дії з боку держави повинні бути спрямовані на її знищення.

Помічено, що інформальна економіка має більш фіксований характер у країнах, де доходи та активи не є справедливо розподіленими. Схоже, що якщо економічне зростання не супроводжується поліпшенням рівня зайнятості та розподілу доходів, інформальна економіка не зменшується. Тому ситуація полягає в тому, що інформальна економіка постійно зростає у більшості країн, що розвиваються.

Відсутність однозначності щодо інформальної економіки, єдиного бачення щодо негативних та позитивних функцій і складових елементів даного сектора економіки, не дозволяє повністю представити особливості інформальної економіки як компонента економічного розвитку країни, окреслити напрями і шляхи комплексного вирішення головних соціальних, економічних та трудових проблем, які тісно пов'язані з існуванням інформального сектора економіки.

Перехід від інформального до формального статусу є поступовим, і важливо розпочати відповідні процеси, які могли б допомогти підприємствам досягти більш формального існування. Однак було помічено, що багато інформальних підприємств обирають горизонтальне розширення та диверсифікацію своїх напрямків діяльності, а не розширення по вертикалі та легалізацію.

Аналізуючи процеси інформальної економіки важливим є врахування її здатності до швидкої самоорганізації та неперервного розвитку в різних умовах. Це система, що може швидко пристосуватися до зовнішніх загроз та дій різних контролюючих органів. Беручи до уваги неоднозначну роль тіньової економіки та її участь в соціально-економічному розвитку країни, головним пріоритетом державної політики що стосується тіньової економіки повинен стати напрямок щодо мінімізації її рівня та зменшення впливу на соціальний та економічний розвиток країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Chen Metal, Supporting Workers in the Informal Economy: a Policy Framework, 2002.
2. Amin, N., The Informal Sector in Asia from Decent Work Perspective, 2002
3. Hornetal, The Informal Sector in Sub-Saharan Africa, 2002
4. ILO, A policy framework, 2002
5. Гелбрейт Дж. Економічні теорії та цілі суспільності [пер. з англ.]. – М. : Прогресс, 1976. 406 с.
6. Економічна теорія: макро-і мікроекономіка/ за ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. К. : Альтернативи, 2001. 716 с.
7. Тодаро М. П. Економічне розвиток [пер. з англ. під ред. С. М. Яковлева, Л. З. Зевіна]. М. : Економічний факультет МГУ, ЮНИТИ, 1977. 671 с
8. Feige E. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach. World Development. 1990. Vol. 18. № 7. P. 989–1002.
9. ICLS (2003), Guidelines concerning a statistical definition of informal employment, ILO Seventeenth International Conference of Labour Statisticians, Geneva.
10. ICLS (1993), Resolution concerning the measurement of employment in the informal sector, ILO Fifteenth International Conference of Labour Statisticians, Geneva.
11. ILO (2018), Informality and non-standard forms of employment, International Labour Organization, Geneva.
12. ILO (2018), Women and men in the informale conomy: A statistical picture, 3rd edition, International Labour Organization, Geneva.
13. ILO (2017), World Social Protection Report 2017-19: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals, International Labour Organization, Geneva,

14. Офіційний сайт державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
15. Zona Rosacomu Territorio Queer. Entrela Empresarialidad, el Consumo y el Crisolde Identidades Gay. Universidad Autónoma Metropolitana. November 2013.
16. Cross, J., The Informal Sector, Encyclopaedia of Political Economy, Londonand NewYork, 1998
17. ILO (2012) Measuring Informality: a Statistical Manual on the informal sector and informal employment. Geneva: ILO Department of Statistics.
18. Schneider, F. (2005) Shadow economies of 145 countries all over the world: estimation results over the period 1999 to 2003. Johannes Kepler University of Linz, Austria.
19. Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Background paper for Infrom the Shadow: Integrating Europe's Informal Labor, a World Bankregional report on the informal sector in Central, Southern Europe and the Baltic countries.
20. Sethuraman, S. V. The Urban Informal Sectorin Developing Countries, ILO, Geneva.
21. Schneider, F., Buehn, A. And Montenegro, C. (2010) Shadow Economies all over the World: New
22. Hart K., Guha-KhasnobisB., Kanbur R., Ostrom. E. Bureaucratic form and the informal economy. Linking the formal and informal economy: concepts and policies. Oxford : Oxford University Press, 2006. P. 27.
23. Schneider, F.: Measurement of the Informal Economy in 110 Countries Around the World, World Bank, 2002
24. Discussionboard. The informal economy: large and growing in most developing countries, World Bank, 2003
25. Urban development, what is the Informal Economy?, World Bank, 2003
26. Schneider. F. And Williams, C. The Shadow Economy, 2013, Institute of Economic Affairs (IEA). Westminster. London.
27. Економічна активність населення в Україні: Статистичний дайджест. К.: Державна служба статистики України, 2018 рік

28. Вказівки щодо визначення неформальної зайнятості. Наказ Державної статистики України № 16 від 23.01.2013 р.К.: Державна служба статистики України, 2013 р.

29. Вказівки щодо розрахунку параметрів тіньової економіки. Наказ Міністерства економіки України № 123 від 18.02.2009 К: Міністерство економіки України, 2009

30. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/>

31. Tackling undeclared work in 27 European Union Member States and Norway: Approaches and measures since 2008, Eurofound, Dublin.

32. Williams, C.C., Horlings, E. And Renooy, P., Tackling undeclared work in the European Union, Dublin, Eurofound, 2008.

33. Charmes, J. The informal economy world wide: trends and characteristics. Margin-The Journal of Applied Economic Research, 2012.

34. Weng, X., The rural informal economy. Understanding driver and livelihood impacts in agriculture, timber and mining, International Institute for Environment and Development (IIED), London, 2015

35. Charmes, J., «The Informal Economy: Definitions, size, contribution and main characteristics» in Kraemer-Mbula, E. and S. Wunsch-Vincent (eds.), The informal economy in developing nations : hidden engine of innovation?, Cambridge University Press, Cambridge, 2016

36. WorldBank.URL: www.doingbusiness.org

37. World Economic Forum URL: <https://www.weforum.org>

38. Williams, C.C. (2011). Hidden Enterprise Culture: Entrepreneurs in the Underground Economy in England, Ukraine, and Russia. Journal of Applied Management and Entrepreneurship

39. Dilnot, A., Morris, C.N. (1981). What Do We Know About the Black Economy? Fiscal Studies, 2(1): 58–73.

40. Thomas, J.J. (1999). Quantifying the Black Economy: «Measurement without Theory» Yet Again? The Economic Journal, 109: 381–389.